

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته حقوق

گروه علمی: جزا و جرم شناسی

عنوان پایان نامه:

جایگاه بزه‌دیده در جرم شناسی

استاد راهنما:

دکتر عباس نظیفی

استاد مشاور:

دکتر نریمان فاخری

نگارش:

مریم فرج الهی

مهر ۱۳۸۹

تقدیر و تشکر

با تشکر از استاد فرزانه جناب آقای دکتر عباس نظیفی که در این مسیر وظیفه راهنمایی پایان نامه را به عهده داشتند و درطول این مدت ضمن راهنمایی دلسوزانه، مشوق بنده برای ادامه و به سرانجام رساندن تحقیق بودند. همچنین از جناب آقای دکتر نریمان فاخری استاد مشاور محترم و حکیم این پروژه دانشجویی بدلیل زحمات بی دریغ و هدایت هدمندشان کمال امتنان را دارم.

چکیده:

یکی از مهمترین ارکان مطالعه در زمینه‌ی بزه دیده‌شناسی، تعیین جایگاه بزه دیده از منظر جرم‌شناختی است و بدین منظور در این پایان‌نامه ابتدا با تعریف جرم‌شناسی و بررسی آن از دو دیدگاه علت‌شناسانه (نظری) و کاربردی، به مطالعه در زمینه‌ی بزه دیده پرداخته شده است.

تعاریف زیادی از بزه دیده و بزه دیدگی از دیرباز توسط دانشمندانی چون فون هنتیگ، آلن برگر و مندلسون ارائه شده است. این تعاریف با توجه به سیر تاریخی بزه دیده‌شناسی که تقریباً از سال ۱۹۲۴/دوین سوترلند یک فصل از کتاب خود را به این موضوع اختصاص داد شروع شده و با چاپ مقاله فون هنتیگ با عنوان "تقابل بزه دیده و بزه‌کار" شکل جدی به خود گرفت، دستخوش تغییراتی شده است.

پس از این تعریف بزه دیده و بزه دیده‌شناسی شاخه‌های آن برشمرده شده و همچنین دیدگاه‌های مختلف بزه دیده‌شناسان در این زمینه بررسی شده است.

عوامل مختلفی در بزه دیده شدن شخص می‌توانند مؤثر باشند. در اینجا با توجه به جایگاه بزه دیده از دیدگاه جرم‌شناسی نظری این عوامل به دو شاخه‌ی عوامل شخصی (مانند سن، جنس و ...) و عوامل اجتماعی (مانند شغل، وضعیت اجتماعی و ...) تقسیم‌بندی شده و در مورد هر کدام جداگانه بحث شده و نمونه‌هایی نیز در این زمینه ارائه گردیده است تا بتوان به علت‌های مختلف بزه دیده‌شدگی پی برد.

در نهایت، بزه دیده‌شناسی پیشگیرانه که خود شاخه‌ای از جرم‌شناسی کاربردی است و در کاهش بزه‌دیدگی نقش عمده‌ای دارد، به بحث گذاشته شده است.

پیشگیری را می‌توان به دو دسته‌ی فردمدار و وضعیت‌مدار تقسیم کرد. با تعریف پیشگیری وضعی به عنوان یکی از عوامل مهم پیشگیری به خصوصیات آن پرداخته شده است.

پیشگیری وضعی علاوه بر مزایای زیادی که دارد برخی دانشمندان برای آن معایبی نظیر فرصت‌مدار بودن و جابجایی جرم متصورند که این نظریات نیز قابل بحث بوده و قابل بهبود هستند.

واژگان کلیدی: بزه، بزه دیده، جرم شناسی، بزه دیده شناسی، پیشگیری

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	فصل اول: بزه دیده شناسی و گونه شناسی بزه دیده
۱۰	بخش اول: بزه دیده و بزه دیده شناسی
۱۰	مبحث اول: تعریف بزه دیده
۱۳	مبحث دوم: تعریف بزه دیده شناسی
۱۵	مبحث سوم: تاریخچه و مراحل تحولات بزه دیده شناسی
۱۹	مبحث چهارم: قربانی شناسی
۲۰	گفتار اول: قربانی شناسی عمومی
۲۲	گفتار دوم: قربانی شناسی کیفی
۲۴	بخش دوم: شاخه‌های بزه دیده شناسی
۲۴	مبحث اول: بزه دیده شناسی اولیه
۲۸	مبحث دوم: بزه دیده شناسی ثانویه
۳۰	بخش سوم: گونه شناسی بزه دیده
۳۰	مبحث اول: گونه شناسی اولیه
۳۱	مبحث دوم: گونه شناسی از دیدگاه هتینگ
۳۴	مبحث سوم: گونه شناسی از دیدگاه مندلسون
۳۶	مبحث چهارم: گونه شناسی از دیدگاه عزت فتاح

فصل دوم: جایگاه بزه دیده در جرم شناسی نظری (علت شناختی)	۳۸
بخش اول: علل زیستی بزه دیده شدن	۴۰
مبحث اول: نقص بدنی	۴۰
مبحث دوم: سن	۴۲
مبحث سوم: جنس	۵۰
بخش دوم: حالات و وضعیت روانی بزه دیده	۵۳
مبحث اول: نقیصه‌های عقلی	۵۴
گفتار اول: عقب ماندگی ذهنی مادرزادی	۵۵
گفتار دوم: عقب ماندگی ذهنی اکتسابی	۵۶
مبحث دوم: روان پریشی	۵۷
گفتار اول: اسکیزوفرنی	۵۸
گفتار دوم: اختلال دو قطبی (شور افسردگی)	۶۰
گفتار سوم: مانیاک	۶۱
گفتار چهارم: افسردگی	۶۲
مبحث سوم: روان نژندی	۶۴
گفتار اول: مازوخیسم	۶۵
گفتار دوم: هیستری	۶۶
گفتار سوم: اضطراب	۶۷
بخش سوم: علل فرهنگی - اجتماعی بزه دیده شدن	۶۸

- ۶۹..... مبحث اول: شغل
- ۷۱..... مبحث دوم: وضعیت اجتماعی
- ۷۲..... گفتار اول: سطح سواد
- ۷۳..... گفتار دوم: خانواده و سطح اجتماعی و فرهنگی آن
- ۷۶..... گفتار سوم: سبک زندگی
- ۸۳..... فصل سوم: جایگاه بزه دیده در جرم‌شناسی پیشگیرانه
- ۸۵..... بخش اول: انواع پیشگیری
- ۸۷..... مبحث اول: پیشگیری وضعیت مدار
- ۸۷..... گفتار اول: پیشگیری وضعیت مدار عام
- ۸۸..... گفتار دوم: پیشگیری وضعیت مدار خاص
- ۸۸..... مبحث دوم: پیشگیری فردمدار
- ۸۹..... گفتار اول: پیشگیری رشد مدار
- ۹۱..... گفتار دوم: پیشگیری محیطی
- ۹۴..... بخش دوم: پیشگیری وضعی (پیشگیری بزه دیده محور)
- ۹۵..... مبحث اول: تعریف پیشگیری وضعی
- ۹۸..... مبحث دوم: خصوصیات پیشگیری بزه دیده محور
- ۹۹..... مبحث سوم: فن آوری در خدمت پیشگیری وضعی
- ۱۰۰..... مبحث چهارم: تقویت آماج جرم

- مبحث پنجم: رابطه پیشگیری وضعی و مجازات ۱۰۱
- مبحث ششم: اشکال و ابزار پیشگیری بزه دیده محور ۱۰۲
- گفتار اول: شیوهی سستی کنترل و نظارت ۱۰۳
- گفتار دوم: استفاده از موانع فیزیکی ۱۰۳
- گفتار سوم: کنترل ورودی‌ها و خروجی‌ها ۱۰۳
- گفتار چهارم: کنترل ابزاری که ارتکاب جرم را تسهیل می‌کنند ۱۰۴
- گفتار پنجم: ایجاد مانع در برقراری ارتباط بین بزه‌کار و بزه‌دیده بالقوه ۱۰۴
- گفتار ششم: جاذبه زدایی ۱۰۵
- بخش سوم: معایب پیشگیری وضعی در مقایسه با دو نوع دیگر ۱۰۵
- مبحث اول: ایراد فرصت‌مدار بودن ۱۰۹
- مبحث دوم: ایراد جابجایی ۱۱۲
- مبحث سوم: ایراد حقوقی ۱۱۴
- مبحث چهارم: ایراد اقتصادی ۱۱۵
- مبحث پنجم: ایراد جرم‌شناختی ۱۱۶
- نتیجه‌گیری ۱۱۷
- فهرست منابع ۱۲۰
- واژه‌نامه انگلیسی ۱۲۴
- چکیده انگلیسی ۱۲۸

مقدمه:

مطالعه‌ی نقش بزه دیده مسئله‌ای نیست که تاریخ حقوق کیفری با آن نا آشنا باشد، در جوامع باستانی و در سیستم اتهامی بزه دیده نقش ممتازی در دعاوی کیفری داشت تا جایی که گفته می‌شد اگر شاکی نباشد دعوایی متصور نیست. در اواسط قرون وسطی با روی کار آمدن سیستم تفتیشی نقش بزه دیده در طرح دعاوی کمرنگ گردید و نقش دولت‌ها روز به روز افزایش یافت و تحت تفکر نظام کلاسیک از بزه دیده تنها به عنوان شاهدهی که بر وقوع بزه بیش از دیگران اطلاع داشت، استفاده می‌شد. با پیدایش مکتب تحقیقی این رکن واقعه‌ی مجرمانه همچنان مورد بی‌مهری بود تا اینکه با ظهور مکاتب مختلف دفاع اجتماعی که نگرش دقیق به پدیده مجرمانه داشتند زیان‌دیده‌ی جرم مورد توجه قرار گرفت و این امر منتهی به علم نوین بزه دیده شناسی شد.

مفاهیم اولیه‌ی بزه دیده شناسی را نه جرم شناسان و جامعه شناسان، بلکه شاعران، نویسندگان و داستان سرایان پی نهاده‌اند. داستان سرایانی که در میان آنان توماس وی کونیس، جبران خلیل جبران و آلدوس هاکسلی به چشم می‌خورند.

بزه دیده در حقوق کیفری با عناوینی چون مجنی علیه و یا شاکی مورد توجه قانونگذار قرار گرفته و در متون فقهی نیز به زیان دیده از جرم و به طور کلی، مجنی علیه اطلاق می‌شود. ولی در هر جرم زیان دیده اصطلاح خاص خود را دارد مثل مسروق منه در سرقت و مجروح و مقتول در جرائم علیه اشخاص. اولین برخورد نظامند با قربانیان بزه در سال ۱۹۴۸ در کتاب هانس فون هنتیگ با عنوان «بزهکار و قربانی او» انجام پذیرفت. واژه‌ی بزه دیده شناسی را در سال ۱۹۴۹ یک روانپزشک آمریکایی به نام فردریک ورتهم برگزید و در کتاب خود با عنوان «نمایش خشونت» به کار برد. در خلال سالیان نخست بزه دیده‌شناسی، نوشتارها درباره‌ی قربانیان بزه در مقایسه با نوشته‌های جرم شناسی رشد کمی داشت، اما طی دهه‌ی ۸۰ نشر عظیمی از کتاب‌ها و مقاله‌های ارزنده حاکی

از ظهور عصر بزه دیده شناسی بود. از طرفداران جدی بزه دیده شناسی عمومی جهانی رابرت الیاس دانشمند سیاست پیشه در دانشگاه سان فرانسیسکو است. در سال‌های دهه‌ی ۱۹۷۰ مطالعات فردی قربانیان جرایم خاص تحت تأثیر مطالعات کلی بزه دیدگی قرار گرفت. طی ۲۵ سال اخیر بزه دیده شناسی دچار تغییر و تحول عمده‌ای شد. بزه دیده شناسی اولیه جنبه نظری داشت که کم کم با تحقیق‌های افرادی نظیر آلن برگر، ولفگانگ، کورتیس و سیلورمن جنبه‌ی کاربردی پیدا کرد.

نشست‌های بزه دیده شناسی آن را از یک نظام دانشگاهی به یک جنبش انسانی و از تحقیق علمی به عمل‌گرایی سیاسی تبدیل کرد، به طوری که نخستین کنفرانس ملی قربانیان بزه- تورنتو ۱۹۸۵- جنبش بزده دیده، صنعت توسعه یافته‌ی دهه نامیده شد.

تاریخ حقوق کیفری با نقش بزه دیده در وقوع عمل مجرمانه و نیز نقش او در دعاوی کیفری آشنا است. بزه دیده از همان بدو تولد حقوق کیفری نقش اساسی در دعاوی کیفری ایفا می‌کرده و در واقع به تنهایی بازبگری نیمی از این صحنه بوده است. بسیاری از جرم‌شناسان از جمله عزت فتاح، فون هتینگ را بنیانگذار بزه دیده شناسی نوین می‌دانند و کتاب وی را منشور بزه دیده شناسی به حساب می‌آورند. بنابراین بزه دیده شناسی علمی، تقریباً هفتاد سال پس از پیدایش جرم شناسی علمی (با انتشار کتاب انسان بزه‌کار لمبروزو در سال ۱۸۷۶) در نیمه قرن بیستم به وجود آمد.

بزه دیده شناسی بدون هیچ بحث و تردیدی شاخه‌ای از جرم‌شناسی به شمار می‌رود. بزه دیده شناسی به هر مسأله‌ای که مربوط به بزه دیده باشد توجه می‌کند: شخصیت بزه دیده، ویژگی‌های زیست شناختی، روان شناختی و اخلاقی او، مشخصه‌های اجتماعی- فرهنگی اش، روابطش با مجرم و بالاخره مشارکتش در وقوع جرم.

از طرف دیگر مندلسون با بسط مفهوم بزه دیده، بزه دیده شناسی را به کیفری، که فقط بزه دیدگان جرایم کیفری را مد نظر قرار دارد و بزه دیده شناسی عمومی که به تمامی بزه دیدگان (آسیب دیدگان) مانند بزه دیدگان حوادث، بزه دیدگان جامعه، بزه دیدگان دولت و نهادهای وابسته می‌پردازد، تقسیم کرده است.

بزه دیده شناسی از دو رویکرد مورد مطالعه قرار گرفته است: اولیه و ثانویه.

بزه دیده شناسی اولیه به مطالعه‌ی ویژگی‌ها و نقش بزه دیده در تکوین جرم و نیز رابطه‌ی قربانی جرم با مجرم می‌پردازد و در حقیقت بزه دیده شناسی اولیه شاخه‌ای از جرم شناسی علت شناسانه است که در آن نقش بزه دیده در وقوع جرم و به عنوان یکی از علل و عوامل ارتکاب جرم بررسی و در کنار سایر علل و عوامل جرم‌زا قرار می‌گیرد و در مقابل بزه دیده شناسی پیشگیرانه به عنوان شاخه‌ای از جرم شناسی کاربردی، شیوه‌های پیشگیری از بزه دیدگی را بررسی و مطالعه می‌کند.

بزه دیده شناسی ثانویه در اثر تحول توسعه‌ی بزه دیده شناسی اولیه بوجود آمده است که دغدغه‌ی آن، بهتر ساختن سرنوشت بزه دیده با ارائه‌ی کمک، حمایت‌های مادی و معنوی و جبران خسارت‌های وی می‌باشد و انواع مختلف از حمایت‌ها را در شرایط گوناگون نسبت به بزه دیدگان پیشنهاد می‌کند که در ذیل به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

۱- حمایت از بزه دیدگان بلافاصله پس از تحقق جرم از قبیل حمایت‌های پزشکی، روان شناختی؛

۲- حمایت از بزه دیده در مرحله دادرسی از قبیل تفهیم حقوق و فراهم آوردن نیازهای حقوقی؛

۳- حمایت از بزه دیده در مرحله تأمین ضرر و زیان از قبیل تأمین خسارت زیان دیده از منابع دولتی.

هرچند در سال‌های گذشته مطالعاتی در زمینه بزه دیده و بزه دیده شناسی در کشور انجام شده ولی جایگاه بزه دیده در جرم شناسی بطور اخص بررسی نشده و به همین دلیل نگارنده ترغیب به تحقیق در این حیطه شده

است. امید است که بتوان قدمی هرچند کوچک در پیشبرد این علم در کشور برداشته و جایگاه بزه دیده در میان حقوق دانان جوان بهتر شناخته شود.

در مرحله نخست برای شروع تحقیق سه سؤال کلی مطرح است که میبایست به آن ها پاسخ داده شود، اول اینکه چه عواملی باعث بروز بزه دیدگی می شوند؟ دوم، آیا بزه دیده جرم، یک قربانی اجباری از منظر جرم شناسی است؟ سوم، روش های پیشگیری از جرم برای بزه دیده احتمالی کدام است؟

عوامل مختلفی در بزه دیده شدن شخص مؤثر اند که آن ها را می توان به سه دسته کلی تقسیم کرد، الف) عوامل زیستی مانند سن و جنس، ب) عوامل روانی مانند نقیصه های عقلی، ج) عوامل فرهنگی-اجتماعی مانند شغل. در اینجا فرض بر این است که بزه دیده یک قربانی اجباری نبوده بلکه می توان با روش های مناسب از قربانی شدن او جلوگیری نمود و در نهایت اینکه روش های احتمالی پیشگیری از جرم به دو دسته، تقسیم می شوند، الف) پیشگیری وضعیت مدار، ب) پیشگیری فرد مدار.

همانطور که قبلاً بیان شد سابقه تحقیق در مقوله بزه دیده شناسی در جهان به طور کلی در کتب جرم شناسی و مطالعاتی که در این زمینه صورت گرفته بر می گردد، از آن جمله می توان به نویسندگانی چون عزت عبدالفتاح اشاره کرد، در داخل کشور نیز محققانی مانند دکتر نجفی ابرندآبادی به این موضوع پرداخته اند. در سال های اخیر بزه دیده شناسی به صورت یک رشته مستقل در آمده و لذا این موضوع انگیزه ای شد که تحقیق در این خصوص صورت گیرد.

فصل اول

بزه دیده شناسی و گونه شناسی بزه دیده

امروزه با مطالعات گسترده‌ای که پیرامون بزه دیده^۱ صورت گرفته است دیگر نمی‌توان بزه دیده را جزء مخفی جرایم به شمار آورد. این مطالعات طیف گسترده و متنوعی را در بر می‌گیرد، از نقش بزه دیده در فرآیند تکوین پدیده مجرمانه گرفته تا بررسی انواع حمایت‌های مورد نیاز او، از عدالت کیفری تا عدالت ترمیمی.

یکی از مهمترین ارکان این مطالعات تعیین جایگاه بزه دیده است که می‌توان از دو منظر جرم‌شناسی^۲ علت‌شناختی و همچنین جرم‌شناسی کاربردی به آن نگرشیت. بدین منظور ابتدا می‌بایست تعریف جرم‌شناسی و همچنین سیر تکاملی آن مشخص شود.

جرم‌شناسی علمی است که به مطالعه‌ی پدیده‌ی مجرمانه، علل ارتکاب جرم و چگونگی کاهش میزان بزهکاری و نیز چگونگی بزه‌دیدگی و آثار آن بر جامعه و خود مجنی علیه می‌پردازد.^۳ در جرم‌شناسی به دنبال بررسی دو پدیده‌ایم: از یک سو بزهکاری و علت و علل مجرم شدن و چرایی جرم و از سوی دیگر بررسی بزه‌دیدگی و چرایی مجنی علیه شدن.

جرم‌شناسی را می‌توان از منظر سه مکتب بررسی کرد: مکتب جرم‌شناسی علت‌شناختی، مکتب جرم‌شناسی پویا و مکتب جرم‌شناسی واکنش اجتماعی

مکتب جرم‌شناسی علت‌شناختی:

از زمانی که ادعا شد جنایت و جرم به مثابه پدیده‌ی تجربی قابل مشاهده هستند. اقدامات علمی به سوی پژوهش عوامل جرم معطوف شده است. اما این پژوهش از همان آغاز در جهات مختلف انجام شده است، برخی برای عوامل انسان‌شناختی اهمیت قائل بوده‌اند و برخی دیگر به عوامل محیط طبیعی و اجتماعی دلبستگی نشان می‌دادند. مغ‌ذالک انریکو فری پیشنهاد کرده است که ترکیبی از این دو جهت‌گیری به عمل آید.

^۱ - Victim

^۲ - Criminology

^۳ - نجفی ابرندآبادی، دکتر علی حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی، کلیات، دوره کارشناسی، ۸۱ و ۸۲، دانشکده حقوق دانشگاه امام صادق(ع) تهیه و تنظیم حمید بهره مندومحمدصادری ص ۱۳۷۰

مکتب جرم شناسی پویا:

مجموعه‌ای از تئوری‌های جرم شناسی است که بر خلاف مفاهیم سبب شناسی، عمل جنایی را به عنوان یک واقعیت حقیقی مطرح می‌کند. در این مکتب تئوری‌های دینامیک عمل جنایی در تقابل با تئوری‌های سبب شناسی است.

مکتب جرم شناسی واکنش اجتماعی:

از حدود سال ۱۹۶۰، یک جهت‌گیری اساسی، نخست در جرم شناسی امریکای شمالی و سپس به تدریج از انگلستان به سوی قاره‌ی اروپا مورد تأیید قرار گرفت و به «جرم شناسی واکنش اجتماعی» مرسوم شد. نخستین تظاهرات این جریان ریشه در تشخیصی دارد که از سال ۱۹۵۱ بوسیله «لومر» بین انحراف بدوی و انحراف ثانوی و از نتایج تحقیقات اولیه «بزهکاری مخفی» در بین جوانان به عمل آمده است. گرایش مزبور از این اندیشه نشأت می‌گیرد که بین بزهکاران و ناکردگان بزه فرقی وجود ندارد. طرفداران این گرایش مدعی هستند که تنها امری که در خور آزمون است بررسی روشی است که بعضی افراد مانند بزهکاران «بد نام می‌شوند» و همین امر «اساسنامه‌ی اجتماعی بزهکار» را تشکیل می‌دهد. این فکر از سال ۱۹۶۰ بسط یافت و در اطراف این نوع مسائل که تحت عنوان «چشم‌انداز تعامل‌گرا» شناخته شده آثار متعددی به منصفی ظهور رسیده است. اندکی بعد از همین دوره، نوع دیگری از جرم شناسی، کاملاً متفاوت، به نام «واکنش اجتماعی» به ظهور رسیده است که «جرم شناسی سازمانی» نام گرفته است و ریشه در توسعه‌ی تکنوکراتیک معاصر دارد که در عدالت کیفری به کار رفته است. بالاخره حدود دهه‌ی ۶۰ جریان دیگری از جرم شناسی به نام «واکنش اجتماعی» مورد تأیید قرار گرفت که

عمدتاً تحت تأثیر گرایش‌های گوناگون اندیشه‌ی نئومارکسیست بوجود آمد. بدواً «ضد جرم‌شناسی» و بعداً «جرم‌شناسی انتقادی»، «اصولی» و اکنون «نوین» نام گرفت.^۱

چهار جریان عمده در جرم‌شناسی واکنش اجتماعی می‌توان تشخیص داد: الف) «جریان تعامل‌گرا یا انگ‌زنی و لکه‌دار کردن» که معتقد است انحراف زائیده‌ی گروه اجتماعی است. ب) جریان «سازمانی - تشکیلاتی» که به بررسی برون‌دار اجرای قانون کیفری و دستگاه عدالت کیفری و پیدایش خود قانون کیفری می‌پردازد. ج) جریان «انتقادی» یا «رادیکال» یا «اصولی» که جرم را از اختراعات گروه‌های حاکم در دولت می‌داند تا افراد و گروه‌هایی را که خطرناک تشخیص داده می‌شوند را در انقیاد خود درآوردند و نظام کیفری فقط یکی از ابزارهای اساسی صیانت قدرت سرمایه‌داران و حفظ برتری آنها بر طبقات محروم و ستمدیده است. د) جریان بزه‌دیده‌شناسی^۲ که به نقش بزه‌دیده در فعلیت یافتن عمل جنایی می‌پردازد و چون موضوع اصلی آن وضع و نقش بزه‌دیدگان است به دو قسم تحول در سیاست جنایی معتقد است: در درجه‌ی اول تأیید حقوق بزه‌دیدگان از طریق جبران خسارت توسط دولت و خارج از هر دعوی حقوقی علیه بزهکار و دوم تبدیل مدل سرکوبی به مدل مصالحه‌آمیز و جبران خسارت وارده به بزه‌دیده است.

جرم‌شناسی واکنش اجتماعی دارای خصوصیتی است نظیر: الف) سیاسی شدن مطالعات جرم‌شناسی، نمونه‌ی بازر آن جرم‌شناسی رادیکال یا انقلابی یا برچسب‌زنی است. ب) توجه و تأکید بر نقش بزه‌دیده، به عنوان بازیگر دوم جرم (نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرم) و بزه‌دیده به عنوان فردی که باید از او حمایت شود، است. ج) تأکید بر عدم کارایی سیستم کیفری (جرم‌زدایی، قضازدایی، کیفرزدایی). جرم‌شناسی واکنش اجتماعی

^۱ - گسن، ریموند؛ مقدمه‌ای بر جرم‌شناسی، ترجمه مهدی کی‌نا، نشر مجد، ص ۱۸۸ و ۱۸۹

^۲ - Victimology

حاصل یک سری مطالعات آماری کمی، تجربی و غلطی که ناشی از اندیشه‌های اقتصادی، اجتماعی و عمدتاً تأسیساتی می‌باشد.

تاکنون در ایران نگرش ما به مجازات و اقدامات تأمینی و نهادهای متصدی تعیین و اجرای این واکنش‌ها، یک نگرش مثبت در برابر بزهکاری بوده و مجازات را سلاحی برای جامعه علیه بزهکاری می‌دانستیم. به این صورت که ابزارهای کیفری یک جامعه که در حقوق کیفری خلاصه می‌شوند تصویب و به اجرا درمی‌آیند تا تهدیدی بالقوه و بالفعل علیه مجرمین باشند.

در جرم‌شناسی واکنش اجتماعی این فرض مانوس عکس می‌شود، یعنی نهادهای کیفری مثل پلیس، دستگاه قضایی، سازمان زندانها، مجریان احکام کیفری و حتی قانونگذاران کیفری می‌توانند عامل جرم باشند. جرم‌شناسان در جرم‌شناسی واکنش اجتماعی، برای علت‌شناسی جرم، به جای توجه به مجرم و محیط پیرامون او، بر کیفر و قانونگذاری، رویه‌ی دادگاهها و رفتار پلیس تمرکز می‌کند و چنین فرض می‌کنند که خود آنها عامل جرم اند. تا به حال گفته می‌شد که کنترل اجتماعی سدی در برابر بزهکاری است. حال آنکه اکنون گفته می‌شود که خود کنترل مجرم منجر به بزهکاری و تکرار جرم می‌شود.

این فرضیه ابتدا در کشورهای انگلوساکسون مطرح شد. زیرا در این کشورها پلیس دارای اختیارات زیادی است و ممکن است از این اختیارات سوء استفاده کند و باعث برچسب‌زنی و تکرار جرم شود. در مرحله‌ی قانونگذاری، جرم‌انگاری‌های غیر واقعی و کاهش سن مسئولیت کیفری می‌تواند به افزایش کمی جرم کمک کند. این علل را علل ساختاری می‌گویند که ناشی از نظام تقنینی است.

در مرحله‌ی پلیس، اگر نهاد پلیس در معیت دادسرا و تحت نظارت دستگاه قضایی باشد آثار جرم‌زایی زیادی ندارد، اما با حذف دادسرا، اختیارات قضات تحقیق و دادسرا به پلیس که نهادی انتظامی و غیرقضایی است داده شد.

مقایسه‌ی جرم‌شناسی علت‌شناختی و جرم‌شناسی واکنش اجتماعی

جرم‌شناسی علت‌شناختی غالباً با مطالعه‌ی مجرم و پیرامونش علل بزهکاری را مشخص می‌کند، ولی جرم‌شناسی واکنش اجتماعی فرد را کنار گذاشته و به نقش واکنش اجتماعی می‌پردازد. اصولاً واکنش اجتماعی شامل مجازات‌ها و اقدامات تأمینی است که برای اعمال آن ارگان‌هایی تأسیس شده است.

در جرم‌شناسی علت‌شناختی چون توجه به فرد است، ولی در قالب جامعه‌شناختی، روان‌شناسی و روان‌پزشکی و تأسی از الگوی طبی و پزشکی مطالعه می‌شود، یعنی به روش‌های جامعه‌شناختی، روان‌شناسی و پزشکی متوسل می‌شود، ولی در جرم‌شناسی واکنش اجتماعی این روش‌ها کنار گذاشته شده و روش‌های خاصی اعمال می‌شود.

بخش اول: بزه دیده و بزه دیده‌شناسی

مبحث اول: تعریف بزه دیده

واژه‌ی بزه‌دیده یکی از مشتقات واژه‌ی انگلیسی **Victim**، به شخصی گفته می‌شود که به دنبال رویداد یک جرم آسیب و زیان یا آزار می‌بیند. واژه‌ی **Victim** در نوشتگان پارسی به معنای «قربانی» به کار رفته است. بزه‌دیده واقع شدن یا قربانی شدن معادل اصطلاح **Victimization** می‌باشد، البته قربانی واقع شدن، اصطلاحی عام بوده که در محدوده‌ی علوم اجتماعی، تکنولوژیکی، حقوق جزا و جرم‌شناسی قابل بررسی است، چرا که

ممکن است افراد به واسطه‌ی خطرات اجتماعی، صنعتی و زیست‌محیطی قربانی واقع شوند. کلیه‌ی این موارد در بحث بزه‌دیدہ‌شناسی مورد توجه قرار نمی‌گیرد.

قربانی واقع شدن مستلزم عدم تعادل در وضعیت فیزیکی و قدرت است، در این رویارویی، قربانی‌کننده^۱، قوی و قربانی‌شونده^۲ ضعیف است.^۳

به قول عزت فتاح، بزه‌دیدہ از نظر قانون، یکی از طرفین دعوی کیفری است که در نتیجه‌ی یک عمل مجرمانه مورد لطمه و آسیب قرار گرفته و در نهایت متحمل خسارت (اعم از جسمانی، روانی یا مالی) گشته است.^۴

اعلامیه‌ی اصول اساسی عدالت برای بزه‌دیدگان و قربانیان سوءاستفاده از قدرت نیز در ماده‌ی یک، بزه‌دیدہ را شخص یا اشخاصی معرفی کرده است که منفرداً یا به صورت گروهی، بر اثر فعل یا ترک فعل که جرم تلقی می‌شود، متحمل صدمات بدنی، روانی، معنوی و اقتصادی شده یا به حقوق اساسی آنها آسیب جدی وارد شده باشد.^۵

بزه‌دیدہ شدن مجرمین توسط پیشگامان بزه‌دیدہ‌شناسی مورد مطالعه قرار گرفته است. فون هنتیگ و آلن برگر با مطرح کردن نمونه‌های متعدد بزه‌کار- بزه‌دیدہ، این نظر را تأیید کرده‌اند. آلن برگر حتی جلوتر رفته است تا به اندازه‌ای که نوشته است: «بزه‌کار خود تمایل دارد نقش بزه‌دیدہ را بازی کند».

نظرسنجی‌ها نشان داده است که، اکثر بزه‌دیدگان نیز مانند بزه‌کاران جوان و مجردند. هر قدر جرایم ارتكابی توسط یک فرد متعدد باشد احتمال بزه‌دیدہ شدن او بیشتر خواهد بود. احتمال بزه‌دیدہ شدن اشخاصی که مرتکب

^۱ - Victimizer

^۲ - Victimized

^۳ - نجفی ابرند آبادی، دکتر علی حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی تجربی، دوره کارشناسی ارشد، ۷۲-۷۳، دانشگاه شهیدبهبشتی، تهیه و تنظیم بتول پاک‌نژاد، ص ۱۶۸ و رایجیان اصلی، مهرداد، بزه‌دیدہ‌شناسی حمایتی، نشر دادگستر، ۱۳۸۴، ص ۱۹-۱۵ و ویلیامز، کاترین، روش زندگی و تاثیرگذاری بزه‌دیدہ بر وقوع جرم، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۴۱، ۱۳۸۴، ص ۴۰۶.

^۴ - Fattah, E.A: Understanding criminal, victimization, Canada, prentice-Hall, Canada Jnc, 1991, P89.

^۵ - معتمدی مهر، مهدی، حمایت از زنان در برابر خشونت (سیاست جنایی انگلستان)، نشر برگ زرین، ۱۳۸۰، ص ۳۱.